

مؤلفه‌های تدوین استراتژی ملی مبارزه با فساد جمهوری اسلامی ایران

سید مهدی الوانی^۱، سعید زرنندی^۲، ابوذر عرب‌سرخی^{۳*}

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبایی، ایران
۲. دانشجوی دکترای مدیریت دانشگاه علامه طباطبایی، ایران
۳. کارشناس دکترای مدیریت سیستم دانشگاه تهران، ایران

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۷/۲/۱۸، تاریخ تصویب: ۱۳۸۸/۱۲/۱۱)

چکیده

فساد یک نیروی یک‌پارچه و متمرکز نیست که بتوان آن را به وسیله‌ی راه‌حلی تک بعدی کنترل نمود، بلکه مستلزم استفاده از رهیافتی کلی‌نگر چند بعدی است. اگر فرآیند مبارزه با فساد را شامل مراحل تشخیص بیماری و سپس پیشگیری و درمان آن بدانیم، علاوه بر اهمیت مطالعه‌های آسیب شناسانه، ضرورت تدوین سیاست‌ها و استراتژی‌های منطبق بر شرایط داخلی و بومی کاملاً آشکار خواهد بود. کشورها با تدوین استراتژی، تلاش دارند با نگاهی کل‌نگر، همه‌سوی و نظام‌مند و رویکردی آینده‌گرا شرایط و موقعیت کنونی و آتی را تحلیل و با تکیه بر توانمندی‌ها به مهم‌ترین و اساسی‌ترین مسایل راهبردی در این رابطه پاسخ مؤثر و مناسب بدهند. در جهت اجرایی نمودن چنین رهیافتی، در این مقاله با بررسی استراتژی‌های بین‌المللی مبارزه با فساد، ۲۶ شاخص در قالب ۴ بخش اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و اداری برای تبیین استراتژی مبارزه با فساد جمهوری اسلامی ایران شناسایی شد. پس از اخذ دیدگاه‌های صاحب‌نظران، تمامی شاخص‌ها مورد تأیید قرار گرفت و شاخص‌های حوزه‌ی اداری دارای بیشترین اهمیت شناخته شدند.

واژه‌های کلیدی: استراتژی، فساد اداری، شاخص، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی.

۱. مقدمه

از فساد تعاریف مختلفی ارایه شده است. در گسترده‌ترین تعریف، فساد، سوءاستفاده از امکانات و منابع عمومی در راستای منافع شخصی تعبیر شده است [۲]. سازمان شفافیت بین‌الملل به اختصار فساد را "سوءاستفاده از قدرت اعطاء شده برای انتفاع شخصی تعریف کرده است [۲۶]. در غالب تعاریف ارایه شده از فساد سه نوع دسته‌بندی متمایز مشاهده می‌شود. این تعاریف تمرکز بر ادارات عمومی، تمرکز بر بازار و تمرکز بر منافع عمومی را مدنظر قرار می‌دهند [۱۵]. فساد در نظام اداری، کم‌وبیش گریبان‌گیر همه کشورها است و مشکل فساد در همه جا وجود دارد و تنها مربوط به کشورهای جهان سوم نیست [۱۷]. به‌طور معمول، فساد درجایی رخ می‌دهد که بخش دولتی و خصوصی با یکدیگر ارتباط پیدا می‌کنند، به‌ویژه در جاهایی که مقامات دولتی مسئولیت مستقیم تهیه خدمات عمومی یا اعمال مقررات خاصی را برعهده دارند [۶]. آمار و اطلاعات و نتایج یافته‌های پژوهش‌ها و نظر سنجی‌های ملی و خصوصاً بین‌المللی از جمله سازمان شفافیت بین‌الملل و بانک جهانی بیانگر آن است که کشور ایران همانند بسیاری از کشورهای اسلامی با وجود داشتن آموزه‌ها و تعالیم اسلامی، ارزشی و اخلاقی در زمینه‌ی فساد از رتبه و جایگاه مناسبی برخوردار نیست. این امر نشانگر ضرورت انجام اقدامات و سیاست‌گذاری‌های کلان برای مبارزه با فساد و کاهش شکاف بین وضع موجود و وضع مطلوب است. چنین وضعیتی در سال‌های اخیر مورد تأکید عالی‌ترین مقامات، سند چشم‌انداز و برخی از قوانین و مصوبات کشور بوده است. در واقع، ترسیم و تصویر کلی وضعیت کشور از نظر فساد به‌عنوان پایه‌ی راهبردهای مبارزه با فساد و ارتقاء سلامت اداری است.

۱.۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

درمان هر بیماری مستلزم شناخت دقیق آن است. انجام انبوهی از مطالعه‌های فساد در دهه‌های اخیر نشان دهنده‌ی اقبال عمومی پژوهشگران به این موضوع و اهمیت آن بوده است. مطالعه‌های پژوهشگران مختلف نشان داده که فساد اداری و مالی در اکثر کشورهای درحال توسعه به‌طور نسبتاً وسیعی وجود دارد. مطالعه‌های تجربی با مقایسه بین کشورها تأثیر منفی فساد را بر روی رشد و بهره‌وری تأیید کرده‌اند. فساد در کشورهای مختلف و حتی بین بخش‌های درونی هر کشور متفاوت است. برخی از مؤسسه‌های دولتی

مانند: گمرک و امور مالیاتی نسبت به سایر مؤسسه‌های دولتی زمینه بیشتری برای فساد دارند [۲۵]. بانک جهانی، فساد را بزرگ‌ترین مانع توسعه‌ی اجتماعی و اقتصادی تعریف کرده است [۳۱]. آخرین پژوهش‌های انجام شده توسط سازمان شفافیت بین‌الملل در سال ۲۰۰۷ بین ۶۰ کشور نشان می‌دهد مردم جهان فساد را یک مسئله و مشکل بزرگ می‌دانند که به‌طور گسترده‌ای زندگی آنان را تحت تأثیر قرار داده است [۲۸].

صاحب‌نظرانی مانند تانزی [۲۷] بر این عقیده‌اند که فساد به علت تأثیر چشمگیری که بر فرآیند تخصیص منابع دارد، بر تولید و مصرف اثرگذار است. پژوهش‌های اخیر در زمینه‌ی اقتصادسنجی، وجود نوعی همبستگی منفی بین سطوح بالای فساد و رشد اقتصادی را نشان می‌دهد. مطالعه‌های موردی در کشورهای جهان نشان می‌دهد که رشوه و رشوه‌خواری می‌تواند هزینه‌ها را افزایش و کیفیت پروژه‌های عمومی را کاهش دهند و از این طریق ریسک و هزینه‌ی بزرگی بر جامعه تحمیل کنند که اغلب جوامع به میزان‌های مختلف مجبور به تحمل هزینه‌ها و ریسک‌های ناشی از فساد هستند [۲۷].

اگر فرآیند مبارزه با فساد را شامل مراحل تشخیص بیماری و سپس پیشگیری و درمان آن بدانیم، علاوه بر اهمیت انجام مطالعه‌های آسیب‌شناسانه، ضرورت تدوین سیاست‌ها و استراتژی‌های منطبق بر شرایط داخلی و بومی کاملاً آشکار خواهد بود.

۱.۲. هدف مطالعه

این پژوهش به دنبال تبیین ابعاد و شاخص‌های ضروری در تدوین استراتژی‌های مبارزه با فساد در سطح ملی در کشور ایران است.

۲. استراتژی مبارزه با فساد، جایگاه و نوع کاربرد آن‌ها

برای دهه‌های گوناگون پژوهش در مورد فساد، بر علل و نتایج آن متمرکز بود [۲۰][۲۵]. از سال ۱۹۹۰ به بعد که بانک جهانی، صندوق بین‌المللی پول، سازمان همکاری‌های اقتصادی و اتحادیه اروپا در زمینه‌ی کمک به کشورها در تدوین و پیاده‌سازی استراتژی‌های مبارزه با فساد به فعالیت پرداختند، ادبیات مبارزه با فساد توسعه‌یافته و تبیین اثرات منفی فساد و تطبیق استراتژی مربوطه در اولویت کاری بسیاری از کشورها قرار گرفت [۱۴]. استراتژی مبارزه با فساد را مجموعه‌ای از قوانین، قواعد، خط‌مشی‌های سازمانی تعریف نموده‌اند که با هدف شناسایی، پیشگیری و تنبیه مدیران فاسد استفاده می‌شوند [۳].

بسیاری از استراتژی‌های مبارزه با فساد ریشه در مدل‌هایی دارد که چگونگی مبارزه با فساد را طرح می‌کنند [۲۴] غالب این مدل‌ها به دنبال چگونگی مبارزه با فساد بوده و از چرایی آن غافل می‌شدند. در کنار این مدل‌ها، علوم مختلف نظیر مدیریت دولتی [۱۴] یا علوم سیاسی و اقتصاد گام‌هایی اساسی در جهت درک بهتر فساد برداشته‌اند و در این راستا رویکردهای مختلفی برای تبیین استراتژی‌های مبارزه با فساد ارائه داده‌اند. از این رو پدیده‌ی فساد به موضوعی پیچیده تبدیل شده است [۲۴].

از نگاه کلی، استراتژی‌های مبارزه با فساد را بر اساس سطوحی که استراتژی در آن شرکت می‌کند، می‌توان در سه نوع بین‌المللی، ملی و محلی [سطح شهروندان] تقسیم‌بندی نمود. باید توجه داشت که مطالعه‌های وسیعی در حوزه‌ی اصلاحات و نگرش‌های رایج در این حوزه انجام و قوانین خاصی در این زمینه تعیین شده است [۲۸]. برای مثال، برخی مابین استراتژی‌های سیاسی، بازار، حقوق و اجتماعی تفاوت می‌گذارند. جدا از موارد فوق، مطالعه‌های فراوانی برای ارزیابی عملکرد استراتژی‌های مبارزه با فساد انجام شده است. برای مثال، در دهه‌ی گذشته شاخص‌هایی مانند اثربخشی و پایداری - به عنوان استاندارد - در ارزیابی استراتژی مبارزه با فساد مطرح شده بود. مائور شواهدی را مبنی بر این که سیاست-گذاران در مواردی آماده‌ی تخریب استراتژی‌های مبارزه با فساد تدوین شده توسط خودشان هستند و آن زمانی است که استراتژی‌ها بر علیه خود آن‌ها باشد، ارائه داد [۲۱]. جانسون مروری جامع بر مدل‌های مبارزه با فساد و هم‌چنین تلاش‌های بین‌المللی انجام شده در این زمینه داشته است [۱۹]. در این بررسی، اولین مدل برای تدوین قوانین مبارزه با فساد تبیین شد، نتایج مطالعه‌های ۱۹۸۸ کیلتنگارد بود. او پیشنهاد داد برای مبارزه‌ی موفقیت آمیز با فساد باید انحصار و تبعیض کاهش یابد و در مقابل پاسخ‌گویی مسئولان افزایش یابد. در مدل او ترکیبی از اصلاحات مبتنی بر ایجاد بازار، ارائه خدمات اجتماعی و اداری و نیز ایجاد آژانس‌های نظارتی و سیستم‌های سلامت به چشم می‌خورد [۱۸]. در مسیر مشابه، بانک جهانی در سال ۱۹۹۹ پیشنهاد داد که استراتژی‌های مبارزه با فساد باید چندهدفه باشند. برای مثال، استقرار محدودیت‌های نهادی، پاسخ‌گویی سیاسی، مشارکت جامعه‌ی مدنی، وجود بخش خصوصی رقابتی و نیز مدیریت بخش عمومی به صورت رقابتی از جمله موضوع‌های قابل طرح در استراتژی‌های مبارزه با فساد بود. با وجود این که استراتژی‌ها در همه جا یکسان نیستند اما می‌توان گفت استراتژی‌های مبارزه با فساد باید جامع، یک پارچه،

شفاف، بدون تعصب، هدفمند، قابل اندازه‌گیری، و مبتنی بر منابع و ظرفیت جامعه بوده و امکان اداره شدن به صورت محلی در آن دیده شده باشد [۲۹].

۲.۱. تبیین شاخص‌های تعیین‌کننده استراتژی‌های مبارزه با فساد

این پژوهش به دنبال تحلیل استراتژی‌های مبارزه با فساد و فاکتورهای مؤثر در تدوین استراتژی‌های ملی مبارزه با فساد است. در این پژوهش با بررسی استراتژی‌های مبارزه با فساد که توسط سازمان‌های بین‌المللی توصیه شده [۷][۱۱][۱۲][۱۶]، شاخص‌های تعیین‌کننده یک استراتژی جامع انتخاب شده و سپس این فاکتورها در غالب استراتژی ملی، برای کشور ایران بررسی خواهد شد.

۲.۱.۱. بانک جهانی

در سال ۱۹۹۹، بانک جهانی برنامه‌ای فراگیر برای مبارزه با فساد تهیه و به کشورها اعلام نمود. کارشناسان بانک به تجربه دریافتند که موفقیت برنامه‌های عمرانی منوط به موفقیت کشورها در زمینه مبارزه با فساد اداری است [۸]. در استراتژی چندبعدی مبارزه با فساد بانک جهانی به شاخص‌هایی نظیر پاسخ‌گویی مسئولان، رقابت در بخش خصوصی و اصلاح مدیریت بخش دولتی، مشارکت جامعه مدنی و هم‌چنین اعمال محدودیت‌های نهادی اشاره شده است.

۲.۱.۲. ابعاد استراتژی مبارزه با فساد آژانس توسعه بین الملل آمریکا

دولت آمریکا، بخشی از کمک‌های خود به کشورهای در حال توسعه را در قالب برنامه مبارزه با فساد اختصاص می‌دهد [۳۰]. چهار مؤلفه اصلی استراتژی جامع مبارزه با فساد آژانس توسعه بین الملل آمریکا دربرگیرنده بخش‌های تقویت، پیشگیری و نهادسازی و فعالیت‌های آگاه‌سازی عمومی است [۳۰].

۲.۱.۳. استراتژی بانک توسعه آسیایی و سازمان همکاری‌های اقتصادی

بانک توسعه آسیایی و سازمان همکاری‌های اقتصادی به منظور آرایه چارچوب مبارزه با فساد در کشورهای عضو اقدام به ترسیم خط‌مشی مبارزه با فساد نموده‌اند [۱۰]. در این خط‌مشی‌ها سه محور اصلی مدنظر قرار داده شده که عبارتند از: مشارکت عمومی، مبارزه با رشوه و توسعه سیستم‌های شفاف و اثربخش حوزه عمومی [۱۲][۱۳].

۲.۱.۴. سیستم سلامت ملی سازمان شفافیت بین المللی

سازمان شفافیت بین المللی یک سازمان اجتماعی غیردولتی و غیرانتفاعی است که با تأکید بر اتخاذ رویکرد کل گرایانه و چندلایه در مبارزه با فساد، با لحاظ نمودن وجود تفاوت در کشورها، طراحی و مدیریت استراتژی مبارزه با فساد را در دستور کار خود داشته است [۲۳]. سازمان شفافیت بین المللی، سیستم سلامت ملی را که از مؤلفه‌های مختلفی برای پشتیبانی از اهداف و استراتژی‌های مبارزه با فساد تشکیل شده، پیشنهاد کرده است. ابعادی که در این دسته از استراتژی‌ها لحاظ شده‌اند عبارتند از: قوای سه‌گانه، رسانه‌ها و بخش خصوصی.

۲.۱.۵. برنامه‌ی جهانی مبارزه با فساد ارایه شده توسط سازمان ملل متحد

هدف این برنامه که در مرکز بین المللی پیشگیری از جرایم مؤسسه‌ی تحقیقات بین‌المناطق سازمان ملل متحد تهیه و تدوین شده، کمک به کشورهای عضو جهت از بین بردن فساد ماست. از آنجایی که در این رویکرد مبارزه با فساد باید در سه سطح ملی، ناحیه‌ای و جهانی انجام گیرد، روش مؤثر مبارزه با فساد پیشنهادی این برنامه به صورت چندبعدی طرح‌ریزی شده است. بر اساس این، معیارهای پیشنهادی برنامه‌ی جهانی مبارزه با فساد برای اعمال در سطح ملی عبارتند از: آموزش، نهادسازی، پیشگیری از فساد.

۳. شناسایی مؤلفه‌های استراتژی مبارزه با فساد جمهوری اسلامی ایران

۳.۱. بررسی فساد در ایران

با نگاهی به ویژگی‌های ساختار اداری سنتی و محیط اجتماعی و سیاسی در نخستین مراحل پیدایش و گسترش بوروکراسی مدرن در ایران (در زمان قاجاریه)، می‌توان نقش مقام اداری در آن دوران را بهتر دریافت. در این شرایط کارکنان دولت همانند یک سوداگر شغل خود را منبع درآمد انحصاری شمرده و به هر روشی سعی بهره برداری بیشتر از این انحصار می‌نمودند. در دوره‌ی رضا شاه نیز فساد در حکومت ایران بیداد می‌کرد به طوری- که در طی دوران حکومت او ۴۴ هزار سند به نام وی انتقال یافت. از سال‌های دهه ۱۳۴۰ که درآمد دولت بیش از پیش وابسته به نفت شد و به ویژه در دهه ۱۳۵۰ که با افزایش ناگهانی قیمت نفت درآمدهای نفتی ایران تقریباً چهار برابر شد فساد اداری رو به گسترش نهاد. بعد از انقلاب از اوایل دهه‌ی هشتاد شمسی و با فاصله‌ی تقریباً ۲۰ ساله نسبت به اغلب

کشورهای موفق اقدامات و پژوهش‌هایی در زمینه مبارزه با فساد آغاز شده است. از معدود پژوهش‌های منتشر شده در این زمینه کتاب فرامرز رفیع پور تحت عنوان «سرطان اجتماعی فساد» (۱۳۸۶) است. برخی نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که ۷۵ درصد پاسخ‌گویان تصور می‌کنند فساد مالی در همه‌ی سطوح حاکمیت وجود دارد و تنها ۲ درصد تصور می‌کنند که فساد وجود ندارد. ۴۳/۸ درصد معتقدند یکی از علت‌هایی که مملکت پیشرفت نمی‌کند، این است که مسئولان سوء استفاده مالی می‌کنند.

از مطالعه‌های دیگری که در این زمینه می‌توان به آن اشاره نمود، پژوهش "پارامترهای اقتصادی و اجتماعی موثر بر فساد اداری در ایران بررسی عوامل وجود اختلاس، ارتشاء و راه‌های کنترل آن" است که در دفتر بررسی‌های اقتصادی مجلس در سال ۱۳۷۷ از طریق بررسی توزیع این جرایم در استان‌های مختلف ایران به کمک داده‌های مقطعی انجام شده است.

به‌طور کلی نتایج این پژوهش از ارتباط قوی و مثبت بین بودجه دستگاه‌های دولتی و فساد اداری خبر می‌دهد. به‌طوری که یک درصد افزایش در بودجه‌ی دولت به قیمت ثابت باعث افزایش در پرونده‌های اختلاس و ارتشاء و جعل می‌شود. در ضمن نتایج این مطالعه نشان می‌دهد، پرداخت یارانه و ارایه تسهیلات بانکی، زمین، مواد اولیه و همچنین قیمت‌های دوگانه برای برخی کالاها عامل مهمی در سوء استفاده‌های دولتی و کسب رانت به‌شمار می‌رود. در پژوهش دیگری در سازمان بازرسی کل کشور که با روش بررسی موردی در زمینه‌ی "علل تخلفات اداری" انجام شده، بین عوامل تسهیل‌کننده و ریشه‌های اصلی (فرهنگی و اجتماعی، و اقتصادی) و نیز بین مشکلات اصلی و عارضه‌ها تمایز قایل شده است. ایران در گزارش سازمان جهانی شفافیت سال ۲۰۰۳ در رتبه ۷۸ و در سال ۲۰۰۸ در بین ۱۸۰ کشور در رتبه ۱۴۱ و نمره ۲/۳ قرار گرفته است که نشان دهنده‌ی گسترده بودن رشد فساد ادراک شده در کشور ما است [۲۸].

جمهوری اسلامی ایران طی چند سال اخیر حرکتی جدید را در راه مبارزه با فساد آغاز کرده است که شروع آن با فرمان ۸ ماده‌ای رهبر معظم انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۸۱ است در حال حاضر قوانین مختلفی در ارتباط با مبارزه با فساد در ایران وجود دارد از جمله: قانون مجازات اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی، قانون راجع به منع مداخله وزرا و نمایندگان مجلس و کارمندان در معاملات دولتی و کشوری و ... در ضمن

از سال ۱۳۸۳ «برنامه ارتقاء سلامت نظام اداری و مقابله با فساد» در دستور کار دولت قرار گرفته است. تشکیل ستاد مبارزه با مفاسد اقتصادی در بالاترین سطح با حضور سران قوای سه‌گانه‌ی کشور و سازمان‌های اصلی متولی مبارزه با فساد با هدف هماهنگی در مبارزه‌ی گسترده با مفاسد اقتصادی نیز اقدام مهم در کشور است، اما با تمامی اقدامات صورت گرفته شاهد کاهش فساد در کشور نیستیم که یکی از دلایل را می‌توان نبود یک برنامه‌ی راهبردی مورد قبول تمام بخش‌ها دانست؛ که این پژوهش به‌دنبال آرایه مدل راهبردی در این زمینه است.

انتخاب شاخص‌هایی برای تدوین استراتژی‌های ملی مبارزه با فساد جمهوری اسلامی ایران

در استراتژی‌های مبارزه با فساد عموماً دو رویکرد بالا به پایین و پایین به بالا مدنظر قرار می‌گیرد. در رویکرد بالا به پایین، اصلاحات اداری و قضایی مورد تأکید بوده درحالی‌که در رویکرد پایین به بالا، فرآیندهایی نظیر آگاه‌سازی و افزایش مشارکت مردمی مدنظر است [۲۳]. در یک نگاه نظام‌مند با استفاده از مکتب سلامت سازمانی [۲۲]، با ترکیب دو رویکرد بالا به پایین و پایین به بالا به مسئله‌ی فساد می‌توان به حوزه‌های اثر یا تعریف شاخص‌ها دست یافت که این حوزه‌ها عبارتند از:

- حوزه‌ی اجتماعی
- حوزه‌ی اقتصادی
- حوزه‌ی سیاسی
- حوزه‌ی اداری

گفتنی است که در بررسی هر حوزه، رویکرد پیشگیرانه و نهادسازی مدنظر قرار گرفته‌است، نتیجه‌ی بررسی مطالعه‌های تطبیقی و شاخص‌های شناسایی شده در قالب هریک از این حوزه‌ها در نگاره [۱۳] آرایه شده است. در زیر به تشریح هریک از شاخص‌های فوق خواهیم پرداخت.

۳.۱.۱. حوزه‌ی اقتصادی

این بخش شامل آزادسازی اقتصادی برای ارتقاء کارایی بخش خصوصی و کاهش هزینه‌های بخش عمومی است. در بررسی این حوزه‌ی ارزیابی شاخص‌های زیر اهمیت دارد:

- حذف برنامه‌های فسادخیز: با حذف برنامه‌هایی که فرصت‌هایی برای ایجاد فساد فراهم می‌آورند، فساد نیز کاهش می‌یابد [۳۰].
- خصوصی سازی مناسب: ایجاد اقتصادی غیردولتی و رهاسازی اقتصاد از حیطه‌ی دولت و خصوصی سازی می‌تواند مانع بروز فساد شود [۲۳].
- مقررات زدایی: عدم تناسب نظام اداری با مقررات، رویه‌ها، ساختار و تشکیلات موجود سبب بروز بوروکراسی دست و پاگیر در اداره کشور شده که خود زمینه‌ساز بروز انواع جدیدی از مفاسد اقتصادی را فراهم می‌آورد. به همین منظور، با حذف تعرفه، سهمیه و به‌طور کلی مقررات زدایی، می‌توان اقتدار و خودرأیی مأموران دولت را کم نمود [۳۰].
- اصلاحات مالیاتی و گمرکات: بسیاری از نمونه‌های رایج فساد در حوزه‌ی گمرک و ادارات مالیاتی رخ می‌دهند که زمینه ساز کاهش درآمد دولت، ایجاد بخشی خصوصی منحرف، توسعه‌ی جرایم سازمان یافته و هم چنین قاچاق می‌شود. بدیهی است که دولت برای مواجهه با چنین شرایطی باید اصلاحات ساختاری و رویه‌ای لازم را پیش‌بینی نماید.
- بخش‌های بانکی: بانک‌ها یکی از حوزه‌های اصلی اعمال و توسعه‌ی فساد اقتصادی هستند. از این‌رو وجود مکانیزم‌های شفاف در بانک مرکزی و توسعه‌ی چارچوب‌های قانونی برای سیستم بانکی که زمینه‌ی منسجم شدن فعالیت‌های این بخش و پیشگیری از فساد را فراهم می‌آورد، ضروری است.
- سیستم مدیریت مالی: حوزه‌ی مسئولیت مدیریت مالی در حکومت و کسب و کار، سرمایه‌گذاری تحلیلی و گزارش‌گیری مالی از سایر بخش‌ها است. در چنین شرایطی، در زمینه‌ی رایج تحلیل و هم‌چنین تصمیم‌گیری ممکن است انحرافات وجود داشته باشد. از این‌رو باید تصمیمات مدیریت مالی، قبل و بعد از اجرا ارزیابی و تحلیل شوند.
- اصلاحات تجاری و کلان: گاهی ساختار و نظام تجاری زمینه‌ساز بروز برخی از انواع فساد می‌باشد. در چنین شرایطی، حرکت در جهت ثبات اقتصاد کلان، کاهش تورم، آزادسازی تجاری و عقلایی سازی تعرفه‌ها جهت کاهش زمینه‌های فساد، اموری اجتناب‌ناپذیر قلمداد می‌شوند.

▪ مدیریت هزینه‌های عمومی: هزینه‌های عمومی و نحوه‌ی مدیریت آن یکی دیگر از موضوعات چالش‌برانگیز حوزه‌ی اقتصادی محسوب می‌شود. در این راستا، بودجه‌بندی باز و شفاف، تعیین کسری یا مازاد بودجه و هم‌چنین بررسی هزینه‌های عمومی با هدف ارتقاء اثربخشی بودجه‌ریزی باید در دستور کار مدیران مالی قرار گیرد.

۳.۱.۲. حوزه‌ی اداری

این بخش شامل ایجاد اصلاحات نهادی در سیستم‌ها، روش‌ها، فرآیندها، قوانین و مقررات و تشکیلات برای توسعه‌ی کیفی مدیریت و نیروی انسانی دولت - براساس معیارهای استاندارد جهانی است. در بررسی این حوزه بررسی شاخص‌های زیر اهمیت دارد:

- اصول اخلاقی: مبارزه با فساد نیازمند به‌ارایه تعهدی اخلاقی واضح توسط دست‌اندرکاران برای نبرد با فساد است. یکی از مؤثرترین موضوع‌های این حوزه، تهیه و تدوین قوانین و دستورالعمل‌های اخلاقی برای بخش‌های دولتی است.
- خط‌مشی شایسته‌سالاری: عدم توجه به ضوابط و ظرفیت‌های موجود یکی از معیارهای اصلی تشخیص فساد اداری در اداره حکومت‌ها است. این امر نیازمند اعمال اصلاحاتی است که اصلی‌ترین جزء آن، نهادینه کردن سیستم شایسته‌سالاری در نظام انتصاب و ترفیعات و هم‌چنین استفاده از نظام جانشینی مدیران و شایسته‌سالاری - به‌جای باندهازی و پارتی‌بازی - است.
- حقوق و مزایا: زیرا با گذاشتن عدالت یکی از مصادیق توسعه و ترویج فساد اداری است. در این راستا باید عادلانه کردن حقوق و مزایای کارکنان در بخش‌های مختلف دولت و هم‌چنین در رده‌های مختلف سازمانی - در مقایسه با بخش غیردولتی - به‌منظور پیشگیری از وقوع فساد در دستور کار مدیران قرار گیرد.
- کارایی اداری: ناکارآمدی ساختار اداری یکی از علل رایج بروز فساد اداری است. در این راستا و برای کاهش فساد باید تغییر ساختار درون‌بخشی دولت، ساده‌سازی قوانین و رویه‌ها به‌منظور کاهش تأخیر در ارائه خدمات -مخصوصاً استفاده از فناوری‌های روز و توسعه‌ی دولت الکترونیک - و نیز افزایش شفافیت، در اولویت کاری سازمان‌ها قرار گیرد.

- تصمیم‌گیری غیرمتمرکز: تمرکز یکی از عوامل تأثیرگذار در اعمال نظرهای شخصی و زمینه‌ساز بسیاری از انحرافات اداری است. اقداماتی هم‌چون واگذاری تصمیم‌گیری به حکومت‌های محلی برای افزایش مشارکت و جلب رضایت، کاهش شکاف اطلاعاتی بین دولت مرکزی و مردم و هم‌چنین افزایش مشارکت شهروندان در فرآیندهای تصمیم‌گیری، از عمده موارد قابل طرح در این حوزه هستند.
- افزایش درآمد/ دارایی: امکان مخفی‌کاری دارایی‌ها، یکی از جلوه‌های روشن توسعه‌ی فساد اداری در سطح حکومت‌ها است. وجود قوانین فراگیر جهت اعلام اموال می‌تواند سبب بهبود پاسخ‌گویی و هم‌چنین ارتقاء شفافیت و وضعیت مالی مسئولان شده است و زمینه‌ی بروز انحراف در این حوزه را کاهش دهد [۵].
- وضع قوانین مناسب: یکی از راه‌های مناسب در مبارزه با فساد، تدوین قوانین مناسب برای پیشگیری از وقوع جرایم و تسهیل فرآیند شفاف‌سازی است به این منظور ایجاد تغییرات موردنیاز در قوانین موجود برای ارتقاء توان مبارزه با فساد اداری و هم‌چنین وضع قوانین جدید مبارزه با فساد از ضرورت‌های کنترل فساد محسوب می‌شود.
- مجازات سنگین برای رفتارهای فاسد: نبود قوانین جزایی کارآمد یکی از دلایل اصلی رشد و توسعه‌ی فساد اداری است. مجازات برای اقدامات فاسد، گامی مهم به سمت توسعه و ارتقاء پاسخ‌گویی است.
- تدارک خدمات رقابتی: انحصارگرایی یکی از مصادیق فساد اداری و اقتصادی در سطح حکومت‌های مختلف است. رقابت در بخش عمومی با حذف قدرت انحصار و انحصارگرایی، فرصت‌های فساد را از بین می‌برد [۳۰].
- بخش قضایی و حقوقی: رکن اصلی مبارزه با فساد در یک جامعه نظام حقوقی و قضایی است. در واقع یکی از ابعاد مهم در مبارزه با فساد، اطمینان از سلامت و استقلال دستگاه قضایی و رعایت شایسته‌سالاری در انتصاب قضات است.
- وجود سیستم نظارت کارآمد: سیستم‌های نظارتی یکی از توانمندسازهای اصلی استراتژی‌های مبارزه با فساد محسوب می‌شوند. در این راستا، تدوین رویه‌های نظارتی مناسب و قابل کاربرد برای بخش عمومی و نیز تشکیل آژانس‌های تخصصی مبارزه با فساد به‌عنوان مرجع مستقل رسیدگی به شکایات، نقش انکارناپذیری را در پیشگیری از فساد ایفا می‌کنند.

۳.۱.۳. حوزه اجتماعی

- این بخش با تمرکز بر مسایل فرهنگی و اجتماعی عوامل اثرگذار و راهکارهای آن را بررسی می نماید. در بررسی این حوزه بررسی شاخص‌های زیر اهمیت دارد:
- ارتقاء خدمات عمومی: عدم دسترسی متقاضیان به خدمات عمومی می تواند در نتیجه‌ی فساد و انحراف سرویس دهی باشد. از این رو، پیش‌بینی تمهیداتی برای دستیابی بدون رشوه عموم به بهداشت و آموزش رایگان و هم‌چنین بهبود کیفی خدمات عمومی باید در دستورکار واحدهای خدماتی دولت قرار گیرد.
 - آموزش عمومی و ارتباطات: عدم آگاهی یکی از عوامل تعیین کننده در بروز بسیاری از مفاسد اقتصادی و اجتماعی است. در این راستا و برای پیشگیری از فساد نیاز به آرایه آموزش در تمامی سطوح و ارتقاء فرهنگ مبارزه با فساد در سطح جامعه به شدت احساس می شود.
 - مشارکت جامعه‌ی مدنی و نظارت عمومی: نهادینه کردن مشارکت و نظارت مردمی و سازمان های غیر دولتی در طراحی و پیاده سازی برنامه‌های مبارزه با فساد موجب افزایش آگاهی عمومی و اثربخشی اقدامات این حوزه می شود. در این راستا، تصویب قوانین حفاظت از مخبران می تواند این ارتباط را تقویت نماید.
 - دسترسی به اطلاعات: یکی از زمینه‌های بروز فساد نبود اطلاعات شفاف یا انحصاری بودن اطلاعات است. در این راستا، اطمینان از آزادی مردم و رسانه‌ها برای دریافت و آرایه اطلاعات عمومی در زمینه مبارزه با فساد از اهمیت شایانی برخوردار است.

تکراه ۱. مقایسه‌ی استراتژی‌های مبارزه با فساد

مبارزه با فساد	برنامه جهانی	سیستم سلامت ملی	باتک توسعه آسیایی	آژانس توسعه بین الملل آمریکا	باتک جهانی
					حوزه اقتصادی
					حذف برنامه‌های فسادخیز
					خصوصی‌سازی مناسب
					مقررات‌زدایی
					اصلاحات مالیاتی و گمرکات
					بخش‌های بانکی
					اصلاحات سیاست تجاری و کلان
					مدیریت هزینه‌های عمومی
					حوزه اداری
					اصول اخلاق
					خط مشی شایسته‌سالاری
					حقوق و مزایا
					کارایی اداری
					تصمیم‌سازی غیرمتمرکز
					افشای درآمد/ دارایی
					وضع قوانین مناسب
					مجازات سنگین برای رفتارهای فاسد
					تدارک خدمات رقابتی
					وجود سیستم نظارت کارآمد
					حوزه اجتماعی
					ارتقاء خدمات عمومی
					آموزش عمومی و ارتباطات
					مشارکت جامعه مدنی و نظارت عمومی
					دسترسی به اطلاعات
					آزادی رسانه‌ها
					حوزه سیاسی
					رقابت سیاسی
					احزاب مستقل
					شفافیت در وضعیت مالی احزاب
					ارتقا پاسخ‌گویی
					تعهد آشکار رهبران
					مشارکت فعالانه با سازمان‌های جهانی و بین‌المللی
					تصویب کنوانسیون‌های مبارزه با فساد

۳.۱.۴. حوزه سیاسی

این بخش بر ارتقاء پاسخ‌گویی [سیاسی] تمرکز داشته و با افزایش هزینه‌های تصمیم‌گیری مسئولان عمومی در قبال مسایل شخصی آن‌ها همراه است. در بررسی این حوزه بررسی شاخص‌های زیر اهمیت دارد:

- رقابت سیاسی: انحصارگرایی در بخش قدرت و نهادهای حاکمیتی یکی از عوامل اصلی ایجاد و توسعه فساد است. در این راستا، برگزاری انتخابات آزاد و عادلانه برای حفظ پاسخ‌گویی مسئولان دولتی، از اولویت‌های اصلی حکومت‌های مختلف است.

- احزاب مستقل: تمرکززدایی و برقراری فضای باز سیاسی از سازوکارهای اصلی مبارزه با فساد است که ریشه در انحصارگرایی و استعمار دولتی دارد. در این راستا باید توسعه‌ی سیاسی احزاب در دستور کار زمامداران حکومتی قرار گیرد.
- شفافیت در وضعیت مالی احزاب: یکی از فسادخیزترین حوزه‌های جامعه‌ی مدنی، جایی است که در آن وضعیت مالی احزاب و میزان کمک‌های مالی اخذ شده توسط آن‌ها مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. از این‌رو وجود سازوکاری برای اطلاع‌رسانی و شفاف‌سازی در این زمینه از اهمیت بالایی برخوردار است [۵].
- ارتقا پاسخ‌گویی: یکی از راه‌های پیشگیری از فساد، پاسخ‌گویی دولتمردان در قبال تصمیمات متخذ توسط آن‌ها است. مفهوم پاسخ‌گویی در حوزه‌ی مدیریت دولتی با مفهومی نوین، یعنی پاسخ‌گویی به شهروندان، مورد توجه قرار گرفته است [۹].
- تعهد آشکار رهبران: در واقع وجود اراده سیاسی برای مبارزه با فساد، عامل اصلی شکست یا موفقیت هر استراتژی مبارزه با فساد محسوب می‌شود.
- ارتقاء و تقویت همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی: با توجه به فراگیر شدن فساد و تبعات آن، پیش‌بینی سازوکارهای همکاری محلی، منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی و مواردی نظیر استرداد، معاضدت قضایی، مصادره و تبادل اطلاعات و... برای مواجهه جامع با عوامل فساد الزامی است.
- مشارکت فعالانه با سازمان‌های جهانی و بین‌المللی مبارزه با فساد و مکانیزم‌های سازمان ملل متحد از دیگر موضوعاتی است که امکان مقابله سیستماتیک با اقدامات انحرافی سازمان‌یافته در سطح منطقه و بین‌المللی را تسهیل می‌نماید.

۴. روش‌شناسی پژوهش

در این پژوهش با بررسی استراتژی‌های پیشنهادی سازمان‌های بین‌المللی در مبارزه با فساد، شاخص‌هایی برای تدوین استراتژی مبارزه با فساد انتخاب شده است. جهت تأیید شاخص‌های منتخب از نظر سنجی خبرگان استفاده شده است.

۴.۱. جامعه و نمونه‌ی آماری

جامعه‌ی آماری این پژوهش برای تعیین شاخص‌هایی برای تدوین استراتژی ملی مبارزه با فساد براساس معیارهای زیر تعیین شده است:

- مدیران ارشد سازمان‌های دولتی؛
 - مدیران بازرسی و اداری و مالی سازمان‌های دولتی؛
 - اساتید دانشگاه آشنا به مباحث مبارزه با فساد اداری.
- جامعه‌ی آماری این پژوهش براساس معیارهای فوق - و نظر به محدودیت دسترسی و امکان دریافت نظرهای کلیه‌ی ذی‌نفعان کشوری - متشکل از ۹ نفر از اساتید دانشگاهی، ۲ نفر از مدیران ارشد [وزیر - معاون وزیر] سازمان‌های دولتی و ۶ نفر از بازرسان و مدیران بازرسی حال حاضر سازمان‌های دولتی و نیز ۹ نفر از مدیران اداری و مالی حال حاضر یا گذشته سازمان‌های دولتی است. بنابراین حجم نمونه‌ی آماری این پژوهش را ۲۶ نفر از صاحب‌نظران این حوزه تشکیل می‌دهند. به‌واسطه‌ی تعداد محدود این جامعه از کلیه‌ی خبرگان شناسایی شده سرشماری به‌عمل آمده‌است.

۴.۲. ابزار و روش جمع‌آوری اطلاعات

- برای استخراج اطلاعات مورد نیاز این پژوهش از دو روش زیر استفاده شده است:
- مطالعه‌ی کتابخانه‌ای: برای نگارش و تدوین مبانی نظری پژوهش و هم‌چنین استخراج شاخص‌های تعیین‌کننده‌ی استراتژی مبارزه با فساد از مطالعه‌ی کتابخانه‌ای استفاده شده‌است.
 - مطالعه‌ی غیرکتابخانه‌ای: برای سنجش میزان اهمیت و اولویت‌بندی شاخص‌های تعیین‌کننده‌ی استراتژی مبارزه با فساد از پرسشنامه و مصاحبه استفاده شده‌است.

۴.۳. پایایی ابزار

در این پژوهش پایایی پرسشنامه با استفاده از روش آلفای کرونباخ استفاده شده‌است. برای این منظور برای نمونه‌ای ۱۰ تایی از جامعه‌ی خبرگان پرسشنامه‌ی توزیع که مقدار آلفای کرونباخ محاسبه شده ۰.۹۴۰ به‌دست آمد که مقدار مطلوبی از نظر آماری است.

۵. بررسی نتایج پژوهش پیرامون شاخص‌های شناسایی شده

در این قسمت، براساس فعالیت میدانی انجام شده، به ارزیابی نتایج نظرهای خبرگان درباره‌ی شاخص‌های تعیین‌کننده در حوزه‌ی مبارزه با فساد اداری و اولویت‌های مربوط به آن‌ها خواهیم پرداخت.

۵.۱. نتایج آزمون فرض نظرهای خبرگان پیرامون تعیین شاخص‌های تعیین‌کننده‌ی استراتژی مبارزه با فساد

از آنجایی که نظرسنجی از خبرگان براساس طیف لیکرت و امتیازدهی از ۱ تا ۵ است، بنابراین فرضیه‌های موردنظر برای آزمون به صورت زیر است:

$$H_0: \mu \leq 3$$

$$H_1: \mu > 3$$

نگاره ۲. ارزیابی اهمیت شاخص‌های استراتژی مبارزه با فساد از نظر پاسخ‌گویان

مقدار آزمون = ۳								عوامل
برآورد فاصله‌ای		میانگین اختلاف	مقدار سطح معناداری	آزادی درجه	مقدار t	مقدار انحراف معیار	میانگین	
بزرگتر از	کوچکتر از							
1.0	1.23	1.46	0.000	25	12.810	0.582	4.46	حذف برنامه‌های فساد خیز
1.12	0.5	0.85	0.000	25	6.394	0.65	3.85	خصوصی‌سازی مناسب
1.04	0.58	0.81	0.000	25	.263	0.56	3.81	مقررات زدایی
0.2	-0.10	0.31	0.133	25	1.552	1.011	3.31	اصلاحات مالیاتی و گمرکات
1.42	0.81	1.12	0.000	25	.429	0.66	4.12	بخش‌های بانکی
1.25	0.6	0.96	0.000	25	6.809	0.20	3.96	اصلاحات تجاری و کلان
1.28	0.80	1.04	0.000	25	8.844	0.599	4.04	مدیریت هزینه‌های عمومی
1.6	1.	1.50	0.000	25	11.802	0.648	4.50	اصول اخلاق
1.28	0.80	1.04	0.000	25	8.844	0.599	4.04	خط‌مشی شایسته‌سالاری
1.1	0.60	0.88	0.000	25	6.340	0.11	3.88	حقوق و مزایای
1.12	0.5	0.85	0.000	25	6.394	0.65	3.85	کارایی اداری
0.40	-0.09	0.15	0.212	25	1.280	0.613	3.15	تصمیم‌سازی غیر متمرکز
1.00	0.46	0.3	0.000	25	5.588	0.66	3.3	افشای درآمد/اداری
1.33	0.82	1.08	0.000	25	8.50	0.628	4.08	وضع قوانین مناسب
1.62	1.15	1.38	0.000	25	12.362	0.51	4.38	مجازات سنگین برای رفتارهای فاسد
1.1	0.60	0.88	0.000	25	6.340	0.11	3.88	تدارک خدمات رقابتی
1.0	1.23	1.46	0.000	25	12.810	0.582	4.46	وجود سیستم نظارت کارآمد
0.4	0.26	0.50	0.000	25	4.32	0.583	3.50	ارتقاء خدمات عمومی
0.81	0.34	0.58	0.000	25	5.091	0.58	3.58	آموزش عمومی و ارتباطات
1.45	0.94	1.19	0.000	25	9.594	0.634	4.19	مشارکت جامعه مدنی و نظارت عمومی
1.18	0.6	0.92	0.000	25	.500	0.628	3.92	دسترسی به اطلاعات
0.64	-0.10	0.2	0.148	25	1.494	0.919	3.2	رقابت سیاسی
0.64	-0.10	0.2	0.148	25	1.494	0.919	3.2	احزاب مستقل
0.95	0.35	0.65	0.000	25	4.44	0.45	3.65	شفافیت در وضعیت مالی احزاب
1.21	0.55	0.88	0.000	25	5.52	0.816	3.88	ارتقا پاسخگویی
1.44	0.2	1.08	0.000	25	6.163	0.891	4.08	تعهد آشکار رهبران
0.5	-0.19	0.19	0.306	25	1.044	0.939	3.19	مشارکت فعالانه با سازمان‌های جهانی و بین‌المللی
0.91	0.4	0.69	0.000	25	6.429	0.549	3.6	تصویب کنوانسیون‌های مبارزه با فساد

هم‌چنان که در نگاره [۲] مشخص است، کلیه شاخص‌های تعیین‌کننده استراتژی‌های مبارزه با فساد پیشنهادی از دیدگاه صاحب‌نظران کشور تأیید شده‌اند.

۵.۲. نتایج رتبه‌بندی شاخص‌ها

برای رتبه‌بندی هر یک از شاخص‌های تعیین‌کننده استراتژی مبارزه با فساد، از آزمون فریدمن استفاده شده است.

آزمون فرضیه:

H₀ فرض: بین وضعیت موجود ۲۸ متغیر تعیین‌کننده استراتژی فساد تفاوت معناداری وجود ندارد.

H₁ فرض: بین وضعیت موجود ۲۸ متغیر تعیین‌کننده استراتژی فساد تفاوت معناداری وجود دارد.

باتوجه به خروجی SPSS، عدد معناداری [Sig.] کمتر از سطح معناداری استاندارد [۰.۰۵] است [نگاره ۲]. H₀ بنابراین فرض در سطح اطمینان ۹۵٪ رد می‌شود. از این‌رو میانگین محاسبه شده درباره شاخص‌های تعیین‌کننده استراتژی‌های مبارزه با فساد را می‌توان مبنای اولویت‌بندی آن‌ها قرار داد.

نگاره ۳. مقادیر محاسبه شده شاخص‌های آماری

مقادیر محاسبه شده	شاخص‌های آماری
۲۶	تعداد
۱۸۲.۲۰	χ^2
۲۵	درجه آزادی
۰.۰۰۰	عدد معناداری [Sig.]

بر اساس نتایج اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر تعیین استراتژی‌های مبارزه با فساد که براساس نمرات میانگین موزون به‌دست آمده است، به‌صورت نگاره زیر است.

نگاره ۴. وزندهی عوامل مؤثر بر استراتژی‌های مبارزه با فساد

مقدار آزمون = ۳								عوامل مؤثر بر استراتژی‌های مبارزه با فساد
برآورد فاصله‌ای		اختلاف میانگین	سطح معناداری	درجه آزادی	مقدار t	انحراف معیار	میانگین	
حد بالا	حد پایین							
1.0	0.80	0.93	0.000	25	14.20	0.334	3.93	حوزه اقتصادی
1.10	0.90	1.00	0.000	25	20.60	0.6	4.00	حوزه اداری
0.96	0.64	0.80	0.000	25	10.333	0.394	3.80	حوزه اجتماعی
0.89	0.3	0.63	0.000	25	5.032	0.639	3.63	حوزه سیاسی

هم‌چنان که آمار فوق نشان می‌دهد شاخص‌های حوزه‌ی اداری بالاترین امتیاز و در مقابل شاخص‌های حوزه‌ی سیاسی پائین‌ترین امتیاز را کسب کرده‌اند.

۵.۳. جمع بندی

فساد پدیده‌ای وسیع و گسترده است که معلول یک سری شرایط اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی در یک کشور است و محدود کردن آن در یک حیطه و حوزه‌ی خاص (مثلاً اقتصاد) برخورد مؤثر با آن را خدشه‌دار می‌سازد. بهره‌گیری از یک استراتژی جامع مبارزه با فساد این امکان را برای کشورها فراهم می‌کند تا با آگاهی از کلیه‌ی ابزارهای مربوط به کنترل فساد به تعیین اولویت‌ها پرداخته شود و از پیگیری استراتژی تک بعدی صرف اجتناب ورزند. در این پژوهش با توجه به ضرورت اتخاذ رویکرد چند بعدی در مبارزه با فساد اداری، شاخص‌های استراتژی مبارزه با فساد در ۵ نهاد بین‌المللی فعال در این حوزه مورد بررسی قرار گرفت و شاخص‌های منتخب در ۴ حوزه‌ی اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، اداری دسته‌بندی شدند. برای اولویت‌بندی شاخص‌ها از نظرهای ۲۶ نفر از خبرگان استفاده شد که شاخص‌های منتخب تأیید شدند و اولویت هر یک برای استفاده در تدوین استراتژی مبارزه با فساد معین شده است، به طوری که شاخص‌های حوزه‌ی اداری بالاترین امتیاز را کسب کردند. تحلیل امتیازها می‌تواند ما را به نتایج مختلفی رهنمون نماید. اول؛ با توجه به گسترش روزافزون کاغذبازی، سلطه‌ی دولت بر منابع، ساختارهای اداری پیچیده و ملموس‌تر بودن شاخص‌های این حوزه؛ دوم؛ با توجه به عدم دسترسی به مقامات ارشد و انتخاب مصاحبه‌شوندگان از بین مدیران میانی، شاخص‌های بخش اداری از درجه‌ی بالاتری برخوردار شده است. در مقابل عدم درک شایسته‌ی شاخص‌های حوزه‌ی سیاسی می‌تواند از دلایل عمده‌ی افت وزنی شاخص‌های این حوزه در تدوین استراتژی‌های مبارزه با فساد در سطح کشور قلمداد شوند. به هر حال آنچه باید در تدوین استراتژی‌های مبارزه با فساد در سطح ملی لحاظ شود، توجه شایسته به کلیه‌ی شاخص‌ها و عوامل اثرگذار این حوزه است.

منابع

() . . .

14. Anechiarico, F., & Jacobs, J. B. (1996). *The Pursuit Of Absolute Integrity*.
15. Collier, M. (1999). *Explaining Corruption: An Institutional-Choice Approach*. The International Studies Association 40th Convention, . Washington D.C, .
16. Findlay, M., & Stewart, A. (1992). *Implementing Corruption Prevention Strategies Through Codes of Conduct, Corruption and Reform*.
17. Ghazanafar, S., & Karen, S. M. (2000). *Third World Corruption: A Brief Survey Of The Issues*. *Social Political And Economic Studies*, 25 (3), 351.
18. Gulick, L. (1941). In *Investigating Municipal Administration: A Study Of The New Yourk City Department Of Investigation, New York(Ny):: Columbia University Institute Of Public Administration*.
19. Heidenheimer, A. J., & LE VINE, V. T. (1989). *Political Corruption; A Handbook*. New Brunswick, Nj: Transaction.
20. Kaufmann, D. E. (2000). *Governance Matters: From Measurement To Action*. *Finance And Development* , Volume 37 (2).
21. Mauro, P. (1995). *Corruption and Growth*. *Quarterly Journal of Economics*. , , 681-712.
22. McCusker, r. (2006). *Review of anti-corruption strategies*. Australian Institute of Criminology. Retrieved from <http://www.aic.gov.au>.
23. Pope, J. (2000). *Enhancing Accountability and Ethics in the Public Sector*, Retrieved from www.oecd.com
24. Riley, S. (1993). *Post-Independence Anti-Corruption Strategies And The Contempotaty Effects Of Democratization, Corruption And Reform*. 7 (1),. 249-261.
25. Rose – Ackerman, S. (1996). *The Political Economy Of Corruption: Causes End Consequences*. World Babnk.
26. Staphenurst, F., & Langseth, P. (1997). *The Role Of Public Administration In Fighting Corruption*. *Public Sector Management*, 10 (5).
27. Tanzi, V., & Davoodi, H. (1997). *Corruption, Public Investment and Growth*. International Monetary Fund Working Paper.
28. Transparency International. (2000). *Ti Source Book*. Retrieved from www.Transparency.Org/Sourcebook/index.html.
29. U4 Anti Corruption Forum. (2000). Retrieved from <http://www.u4.no>.
30. Usaid Handbook. (2002). Retrieved from <http://www.usaid.gov>.
31. World Bank. (2000). *Anticorruption in Transition. A Contribution to the Policy Debate*. Washington, D.C.